

УДК 340.13

DOI: 10.15587/2523-4153.2020.213441

СУТНІСТЬ НЕГАТИВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ У ПРАВІ

В. В. Лазарєв

The article examines incentives in law, because legal incentives are a strong lever of motivational pressure, the most important means of educated modern human. It is emphasized, that legal incentives are an effective tool of public administration, a way to solve existing economic and social problems. It is determined, that the subject of legal incentives is the "own" interest of the subject.

The approaches of a number of researchers concerning the division of legal incentives into positive and negative are given. A comparison is made between legal restrictions and incentives in law. Criteria are given that separate legal incentives from legal restrictions. It is noted, that all legal means of coercion as incentives should be used in such a way that they can have a positive impact on a particular convict in the implementation of an individual program of correction, and on the activities as a whole. In the future, it is emphasized, that legal incentives as positive factors often include all legal means and in the case when they contribute to the goal of law – direct people's behavior in the right direction.

It is noted, that negative incentives are an integral part of maintaining law and order in the state, as it aims to influence a person, forcing him/her to do so by restricting his/her opportunities through coercive measures by the state. Negative incentives take on the role of restrictions, affect the subject by narrowing the scope of opportunities through "negative" legal motivation and coercive measures, while playing the role of a general regulatory legal instrument. At the same time, negative incentives are those significant levers on the part of the state that aim to prevent illegal behavior of a person and force him/her to commit lawful behavior, through the possibility of using state coercion or prosecution

Keywords: *stimulus, stimulation, legal stimulus, legal stimulation, positive stimulation, negative stimulation, law, state, restrictions, legal restrictions*

Copyright © 2020, V. Lazariev.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Розвиток держави, її економічної та соціальної складової потребують належного правового регулювання, чим саме збільшують цінність права. Водночас, врегульовуючи суспільні відносини між державою, громадянським суспільством і громадянами право потребує застосування ряду стимулів. Саме тому питання стосовно стимулювання набуває подальшої актуальності.

Стимулююча роль права постійно зростає. Саме тому, у юридичній літературі починають здійснювати видовий розподіл стимулюючих норм, виокремлюють стимулюючу функцію та ін.. Суттєвим, на наш погляд, є видова класифікація стимулюючих засобів у праві. Особливе місце у цій структурі займає «негативне стимулювання», однак наукових доробок, які розкривають сутність цього явища недостатньо, однак, з негативним стимулюванням стикаємося майже щодня. Отже, з'ясування сутності «негативного стимулювання» є достатньо важливим завданням.

2. Літературний огляд

Питання стимулювання у праві стало предметом вивчення ряду вітчизняних і закордонних дослідників. Зокрема, Р. А. Калюжний, О. Я. Лапка, Т. О. Пікуля у монографічному дослідженні розглянули проблемні питання механізмів мотиваційно-стимулюючого впливу на свідомість та поведінку особи. Виокремили такі правові категорії, як «стимулююча функція права», «стимулюючі правові норми». Висвітлили концептуальні проблеми стимулювання у праві (теорія правового стимулювання) [1, с. 3]. О. В. Левін комплексно дослідив стимулювання у праві, його сутність, структуру, стадії, види, засоби правових стимулів, а також проблеми взаємодії правових стимулів і обмежень [2, с. 6]. С. В. Мірошник провела комплексний аналіз закономірностей створення, розвитку і функціонування системи правового стимулювання як цілісного правового явища [3, с. 6]. Однак, у більшості випадків, стимулювання прив'язано до галузевих наук. Водночас, слід зазначити, що означені дослідники по-різному ставилися до негативного стимулювання у праві. Це засві-

дчує незавершеність наукового пошуку у означеному напрямку, а також важливість формування універсальних підходів до розуміння означеної категорії.

3. Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення сутності правового стимулювання; визначення сутності негативного правового стимулювання; з'ясування ролі негативних стимулів у житті людини.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- 1) провести комплексний аналіз підходів до розуміння стимулювання у праві вітчизняними та закордонними дослідниками і визначити його природу;
- 2) визначити особливості видового розмаїття правових стимулів;
- 3) визначити особливості негативного правового стимулювання і його сутність.

4. Матеріали і методи

В процесі дослідження використано метод аналізу монографічної та спеціальної юридичної літератури з метою визначення сутності негативного стимулювання у праві.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Зміна політичної влади в Україні, зокрема повалення режиму В. Ф. Януковича, призвела до ряду як позитивних, так і негативних змін у житті громадян. З цього приводу слід означити, що у суспільстві відбуваються політичні, соціально-економічні та інші зміни, які закономірно супроводжуються переосмисленням ряду понять і категорій, переоцінкою цінностей. Здійснення реформування, на перше місце висуваються права і свободи людини, її взаємини з державою. З цього приводу, слід означити, що з давніх-давен будь-яка держава застосовує різноманітні важелі для здійснення контролю за поведінкою людей. Право як інструмент соціального контролю покликане упорядкувати суспільні відносини, корегуючи поведінку людей відповідно до певної мети. Проте будь-яке цивілізоване суспільство не може орієнтуватися лише на примусові засоби або заохочення як інструменти для досягнення мети права.

Як тільки з'являється суспільство, відразу ж виникає потреба в соціальному управлінні, тому що кожен індивід має свої власні інтереси. Якщо не погоджувати інтереси всіх членів суспільства, то вони знищать його, так як саме інтерес є вирішальним саморегулятором. Для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства необхідно об'єднати всі інтереси на загальне благо [4, с. 14].

Держава вимагає адекватних правових засобів соціального впливу, механізм дії яких спрямований на кореляцію в першу чергу свідомості, правової культури особистості, а не подолання або відновлення наслідків вчиненого діяння [1, с. 4]. Значну роль в цьому відіграє стимулювання в праві, оскільки правові стимули являють собою сильний важіль мотиваційного тиску, найважливіший засіб виховання сучасної людини. Правове стимулювання є ефективним інструментом державного управління, способом вирішення наявних економічних і соціальних проблем [5, с. 4–5].

Також, в юриспруденції ряд авторів визначають правові стимули через поняття «правових норм, що заохочують розвиток потрібних для суспільства, держави суспільних відносин, норм, що стимулюють як звичайну, так і підвищену правомірної діяльності людей, її результати» [6, с. 51; 7, с. 164].

Таким чином, можна зазначити, що предметом правового стимулювання виступає «власний» інтерес суб'єкта, а характер впливу супроводжується сприятливими юридичними умовами (свободою вибору, добровільністю, розширенням можливостей і т.п.), які сприяють його задоволенню (досягнення блага). Таке з'єднання предмета і характеру впливу яскраво показує його соціальну спрямованість на розвиток позитивної активності. Не випадково, коли говорять про стимулювання виробництва, інвестиційної діяльності, торгівлі, науки і культури і т.п., мається на увазі вплив на інтереси відповідних суб'єктів таких заходів і засобів, які є за своєю суттю позитивними (сприятливими) для цих інтересів. Тільки таким шляхом можна підвищувати активність, розвивати в потрібному напрямку соціальні відносини [8, с. 55].

Досліджуючи означене питання, маємо зазначити, що у юриспруденції правові стимули розглядаються не лише у якості позитивних правових засобів, але й негативних [1, с. 15]. Так, Е. В. Глущенко, Е. В. Захарова, Ю. В. Тихонравов вбачають у правовому стимулі правове спонування до законотворчої поведінки, яке включає в себе реалізацію зобов'язуючих норм та утримання від заборонених дій [1, с. 15; 9, с. 247]. Торган К. Е під стимулом розуміє способи позитивного і негативного впливу (пільги, заохочення – позитивні, заборони – негативні) [1, с. 15; 10, с. 6–8]. Для захисту своїх переконань вони наводять наступні аргументи: по-перше, правообмежуючі фактори стабілізують соціальні процеси, у чому і полягає їх позитивна роль; по-друге, правове обмеження протизаконної активності є стримуючим правовим стимулом [1, с. 15]. Водночас,

професор Ю. В. Тихонравов доводить, що на інформаційно-психологічному рівні правові стимули поділяються на негативні засоби (заборони, обов'язки, міри покарання і т.п.) і засоби позитивні (дозволи, пільги, заохочення і т.п.) [1, с. 15; 11 с. 146]. Таким чином, найважливіше значення – це правильне визначення стимулів. Стимул як спонукання суб'єкта до виконання обов'язків може бути як позитивним, так і негативним. Позитивне стимулювання засноване на понятійній зв'язці «заслуга – заохочення», негативний – на існування прямої залежності «невиконання обов'язки – наступ юридичної відповідальності» [12].

Слід зазначити, що часом в розумінні правового стимулювання в зв'язку з цим зустрічається певна непослідовність. Так, в науці, стимули людської діяльності розділяються на дві великі групи – позитивні і негативні. Ця дуалістичність (полярність) стимулів простежується протягом усієї людської історії, в усіх сферах людського життя. Практикою людського існування в суспільстві проведено безліч стимулів. Але, як би не називалися стимули, все ж найбільш загальної системоутворюючою їх суттю завжди була, є і буде можливість придбання чогось для суб'єкта і можливість втрати, оскільки кожна з вроджених або придбаних в процесі розвитку потреб людини може стати базою як позитивних, так і негативних стимулів за рахунок створення або наближення умов (можливостей) для її задоволення або, навпаки, – позбавлення людини необхідних умов або видалення можливостей задоволення цієї потреби [1, с. 37; 13, с. 10–11].

Виходячи з означеного вище, цілком закономірно, маємо зробити висновок, що сутністю правового обмеження теж виступає «власний» інтерес суб'єкта. Однак характер впливу тут уже інший: він супроводжується несприятливими юридичними умовами (примусово, необхідність певної поведінки і т.п.), що стримують здійснення даного інтересу (не дозволяють йому досягти благ) і тим самим створюють можливості для задоволення інтересів контрсуб'єкта і громадських інтересів в охороні і захисту. Таке з'єднання предмета і характеру впливу показує його соціальну спрямованість на блокування негативної активності.

Ці критерії, що відокремлюють правові стимули від правових обмежень, дозволяють краще побачити цілі правового регулювання, а також шляхи їх досягнення, різні механізми дії права на інформаційно-психологічному рівні. Саме тут вирішується питання: на чий і які конкретно інтереси суб'єктів має впливати той чи інший правовий засіб, щоб досягти поставлених цілей – упорядкувати суспільні відносини. Як бачимо, правова природа і соціальна (матеріальна) спрямованість стимулів і обмежень у праві різна, що і необхідно враховувати як в правотворчому, так і в правозастосовчій процесі. У відриві від цих критеріїв правові засоби виступають одночасно стимулюючими і обмежують [8, с. 56].

Часто поняття «правовий стимул» використовують в іншому контексті, наділяючи його позитивним характером. Усі правові засоби примусу як стимулюючі заходи, повинні застосовуватися таким чином, щоб вони могли надавати позитивний вплив і на конкретного засудженого при реалізації індивідуальної програми його виправлення, і на діяльність установи в цілому.

Мова, по суті, йде не про мотиваційному (інформаційно-психологічному) дії права, а про виховному. Їх, звичайно ж, повністю поділяти (а тим більше протиставляти) не можна, але не можна і не помічати їх відмінностей. Тому відбувається деяка підміна понять, якщо не вживати відповідних застережень [8, с. 56].

Зрозуміло, стимулювання можна і потрібно розглядати і в цьому виховному контексті. Але в ньому воно набуває дещо іншого звучання відповідно до різних форм правового впливу, оскільки змінюються критерії виділення стимулів. В якості стимулів в даному випадку виступають все ті правові засоби, які благодійно впливають на розвиток позитивних схильностей особистості, на її якості, переконання, культуру, сприяючи формуванню необхідної системи цінностей, вдосконалення людського характеру. Ясно, що такими можуть при певних ситуаціях виступати практично всі юридичні інструменти [8, с. 56–57], а чітко окреслені законодавством.

До правових стимулів як позитивних факторів часто відносять всі правові засоби і в тому випадку, коли вони сприяють поставленій перед дією права меті – направляють поведінку людей в правомірне русло.

Тут ми теж змушені змінити критерій, бо це підхід до поняття «правовий стимул» з більш широких (соціологічних) позицій, а не з інформаційно-психологічних (мотиваційних). Таким чином, ми цілком закономірно можемо стверджувати, що з більш широких (соціологічних) позицій, стимули з одного боку, сприяють досягненню цілей управління (стимулів), а з іншого – заважають цьому процесу (перешкод, гальм).

В даному випадку інформаційно-психологічний аспект дії права не головний, від нього абстрагуються. На перше місце в розумінні стимулу виходять не конкретні мотиваційні моменти – суб'єктивна сторона поведінки, а результат правового впливу – правомірна поведінка, як об'єктивна сторона. Провідною є проблема досягнення цілей управління – упорядкування розвитку системи. Тому виступаючі на інформаційно-психологічному рівні і позитивні (дозволи, пільги, заохочення), і негативні (обов'язки, заборони, покарання) засоби на рівні соціальної дії права набувають характер позитивних засобів, так як покликані сприяти реалізації намічених завдань – заданому поведінки. Механізм цього сприяння сам по собі не заперечується, але і до уваги не береться. Та-

кий аспект правового стимулу теж необхідний, коли важливо поглянути на проблему ширше, без урахування мотивації [8, с. 57]. Продовжуючи означену думку, маємо зазначити, що метою негативних положень-стимулів є спонукання суб'єкта правовідносини до певної поведінки під загрозою настання несприятливих наслідків [14].

6. Висновки

Підбиваючи підсумки дослідження, ми можемо навести ряд висновків:

1) Правове стимулювання є тим універсальним механізмом, який покликаний на направлення людини до вчинення тієї або іншої суспільно корисної дії.

2) У вітчизняних і закордонних наукових доробках, присвячених стимулюванню у праві, наведено різні підходи до видового розподілу правових стимулів, проте найбільш поширеним є розподіл на позитивне і негативне стимулювання.

3) Негативне стимулювання є невід'ємною частиною підтримання правопорядку у державі, оскільки воно має на меті вплив на особу, примушуючи її вчиняти належним чином шляхом обмеження його можливостей через примусові заходи з боку держави. Отже, ми можемо заявити, що негативні стимули беруть на себе роль обмежень впливають на суб'єкта шляхом звуження обсягу можливостей, через «негативну» правову мотивацію і примусові заходи, виконуючи при цьому роль загальнорегулятивного правового інструменту. Водночас, негативні стимули – це ті суттєві важелі з боку держави, які мають на меті запобігання протиправній поведінці особи і примушують її до вчинення правомірної поведінки, через можливість застосування до неї державного примусу або притягнення до юридичної відповідальності.

Література

1. Калужний, Р. А., Лапка, О. Я., Пікуля, Т. О. (2013). Правові стимули в механізмі правового стимулювання. Київ: «МП Леся», 204. Available at: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26642/1/Monograf_step4.pdf Last accessed: 02.10.2020
2. Левин, В. О. (2006). Стимулирование в праве: теоретические и практические аспекты. Нижний Новгород, 27. Available at: <http://lawtheses.com/jreader/178343/a/#?page=6> Last accessed: 02.10.2020
3. Мирошник, С. В. (2003). Теория правового стимулирования. Ростов-на-Дону, 40. Available at: <http://lawtheses.com/jreader/93607/a/#?page=6> Last accessed: 02.10.2020
4. Иванова, Е. В., Семенова, И. Ю. (2016). Правовые стимулы и правовые ограничения в отечественном семейном праве как современная теоретическая проблема. *Oeconomia et Jus*, 2, 14–19. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-stimuly-i-pravovye-ogranicheniya-v-otechestvennom-semeynom-prave-kak-sovremennaya-teoreticheskaya-problema/viewer> Last accessed: 02.10.2020
5. Мирошник, С. В. (2003). Теория правового стимулирования. Ростов-на-Дону, 380. Available at: <http://lawtheses.com/jreader/93607/d/#?page=4> Last accessed: 02.10.2020
6. Ведяхин, В. М. (1992). Правовые стимулы: понятия, виды. *Правоведение*, 1, 50–55.
7. Смолярова, М. Л. (2017). Поняття та сутність стимулів у трудовому праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*, 5 (1), 163–166.
8. Малько, А. В. (2004). Стимулы и ограничения в праве. Москва: Юрист, 250.
9. Глушенко, Е. В., Захарова, Е. В., Тихонравов, Ю. В. (1997). Теория управления. Москва: Вестник, 332.
10. Торган, К. Э. (1983). Правовые стимулы научно-технического прогресса в производственном объединении. Москва: Юридическая литература, 88.
11. Тихонравов, Ю. В. (1997). Основы философии права. Москва: Вестник, 608.
12. Игнатенкова, К. Е. (2010). Использование позитивных и негативных норм-стимулов в правовом регулировании. *Современное право*, 7, 15–17. Available at: <https://www.sovremennoepravo.ru/m/articles/view/Использование-позитивных-и-негативных-норм-стимулов-в-правовом-регулировании-1> Last accessed: 02.10.2020
13. Огірок, С. С. (2000). Потреби і стимули як системоутворюючі фактори розвитку особистості (на матеріалах педагогічної спадщини А. С. Макаренка та сучасних педагогів-новаторів). Луганськ, 20.
14. Демиева, А. Г. (2015). Стимулирование как метод правового регулирования отношений с участием предпринимателей. Проблемы современной юридической науки: актуальные вопросы. Красноярск, 55–59. Available at: <https://izron.ru/articles/iz-voprosov-okhvatyvamykh-problemy-sudebnykh-resheniy-vazhneyshee-teoreticheskoe-i-prakticheskoe-z-sektsiya-3-grazhdanskoe-pravo-predprinimatelskoe-pravo-semeynoe-pravo-mezhdunarodnoe-chastnoe-pravo-stimulirovanie-kak-metod-pravovogo-regulirovaniya-otnosheniy-s-uchastiem-predprinimateley/> Last accessed: 02.10.2020

Received date 04.08.2020

Accepted date 10.09.2020

Published date 30.09.2020

Лазарєв Віктор Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра теорії та історії держави і права, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна, 61080

E-mail: judge2101@gmail.com